

Anna Pawlikowska-Piechotka¹

TURYSTYKA I REKREACJA W ZABYTKOWYCH PARKACH UZDROWISKOWYCH

Streszczenie. Uzdrowiska w celu zapewnienia odpowiednich warunków lecznictwa, rehabilitacji i prewencji muszą posiadać, poza naturalnymi czynnikami leczniczymi, odpowiednie obiekty, urządzenia, tereny wypoczynku – skomponowane w harmonii z krajobrazem. Należą do nich poza szpitalami, sanatoriami, zakładami kąpielowymi, pijalniami i inhalatoriami – także parki uzdrowiskowe. Starannie zaplanowane, założone a później niezwykle troskliwie utrzymywane, parki uzdrowiskowe służą wielorakim celom: wypoczynku, kultury, rozrywki i aktywnej rekreacji. Ponadto te historyczne założenia ogrodowe, nierzadko wpisane do rejestru zabytków, są nie tylko istotnym dokumentem historii uzdrowiska, ale też mają ważną rolę w podnoszeniu poziomu estetyki miejscowości, służą codziennej rekreacji kuracjuszą i mieszkańcom. Wiele z przetrwałych do naszych czasów parków uzdrowiskowych to efekt bujnego rozwoju uzdrowisk w wiekach XIX – XX (Ciechocinek, Nałęczów, Busko – Zdrój, Krynica Górka). Współczesna troska i opieka nad parkami uzdrowiskowymi to także wyraz przekonania, że piękny krajobraz sprzyja procesom leczniczym, ułatwia osobom chorym i ozdrowieńcom poszukiwanie stanu harmonii ciała i ducha. Bez wątplenia malownicza sceneria roślinna, wybitne zabytki architektury oraz odpowiednie atrakcyjne zagospodarowanie historycznych parków i ogrodów w uzdrowiskach – czynią te ‘zielone zabytki’ popularnymi miejscami nie tylko codziennej rekreacji kuracjuszy i ludności miejscowej, ale i są odwiedzane przez turystów. Potrzeby współczesnych użytkowników często wymagają wprowadzania rozwiązań przestrzennych i urządzeń niezbędnych dla spełnienia oczekiwań odwiedzających park. Przeprowadzone w latach 2011 – 2012 prace badawcze w parkach Nałęczowa i Ciechocinka miały na celu zbadanie przygotowania zabytkowych parków uzdrowiskowych dla oczekiwań dzisiejszych kuracjuszy, turystów i ludności miejscowej.

Słowa kluczowe: uzdrowisko, park zdrojowy, infrastruktura rekreacyjna.

WPROWADZENIE: FENOMEN PARKÓW UZDROWISKOWYCH

Parki uzdrowiskowe były zawsze i są nadal integralną częścią przestrzeni uzdrowisk, tradycyjnie zakładane przede wszystkim z myślą o spacerach i wypoczynku kuracjuszy, a także wzmacniania szczególnego wizerunku miejscowości. W konsekwencji te publiczne tereny zieleni cechują zazwyczaj nie tylko staranny projekt, pieczołowita

---

¹ Wyższa Szkoła Hotelarstwa, Gastronomii i Turystyki, ul. Lisa Kuli 7/4, 01-512 Warszawa, e-mail: anna.piechotka@gmail.com

jego realizacja, ale i troskliwe utrzymanie w należyтым stanie, stała pielęgnacja szaty roślinnej, alejek spacerowych, altan i muszli koncertowych, pijalni wód. Ich autorami byli wybitni architekci i ogrodnicy: Franciszek Szanior, Karol Schwartz, Franciszek Maria Lanci, Henryk Marconi. Tak w przeszłości jak i obecnie urodziwe parki zdrojowe, często powiązane ze źródłami wód mineralnych, terenami sportowymi – stanowią centrum miejscowości, miejsce ważne, skupiające wydarzenia kulturalne i życie towarzyskie. Nie brakowało tam obiektów i urzędzeń służących popularyzacji aktywnego wypoczynku, uprawiania różnych dyscyplin sportowych. Już w połowie XIX wieku w parku zdrojowym w Nałęczowie urządzono tereny do gier sportowych: boiska do gry w krykieta, korty tenisowe i kręgielnie, pływano po stawie łódkami. Nie były to miejsca przeciętne i w przewodnikach turystycznych wydawanych w XIX i XX wieku zawsze znaczące miejsce zajmowały uzdrowiska, polecane jako zarówno miejscowości kuracyjne, wypoczynkowe jak i miasta warte odwiedzenia choćby na krótko – z uwagi na urodę krajobrazu i harmonijną, elegancką zabudowę, atrakcyjne imprezy kulturalne i towarzyskie oraz szczególnie klimat tworzony przez obecność znanych i zamożnych osobistości.

Tradycyjnie parki zdrojowe były i są nadal słusznie uważane za „wizytówkę” miejscowości, przedmiot dumy władz i ludności miejscowej, zainteresowania i podziwu kuracjuszy i turystów. Stąd zawsze zarządzający uzdrowiskiem starali się o szczególnie reprezentacyjny wygląd parku, staranne utrzymanie alejek spacerowych, wygląd budynków wzdłuż „deptaku”, piękne rzeźby, fontanny, mostki, kompozycje rabat kwiatowych i kwietników kobiercowych (słynne żywe „kalendarze”, „zegary”). Typowym elementem parków zdrojowych były i są nie tylko kobierce kwiatowe, egzotyczne rośliny, ale i starannie skomponowane elementy małej architektury: fontanny, rzeźby, wodotryski, kompasy, zegary słoneczne – podkreślające estetykę miejsca. Są bardzo często nie tylko starannie zaplanowane, ale i wykonane z trwałych, wysokiej jakości materiałów (marmur, granit) – podkreślając luksus i wyjątkowość miejsca. Ponieważ wiele budowli znajdujących się w parkach uzdrowiskowych lub w ich sąsiedztwie, to obiekty zabytkowe (sanatoria, zakłady kąpielowe, pijalnie wód) razem z wyjątkową kompozycją roślinną tworzą niepowtarzalny krajobraz miejscowości. Nie dziwi więc, że obecnie parki zdrojowe są nie tylko miejscem wypoczynku i spacerów kuracjuszy, ale i są zwiedzane przez licznych turystów. Za najpiękniejsze i najciekawsze parki uzdrowiskowe uważane są powszechnie parki w Krzeszowicach, w Krynicy, Nałęczowie, Busku, Szczawnicy, Iwoniczu, Rymanowie, Ciechocinku, Inowrocławiu.

Najstarszym istniejącym parkiem uzdrowiskowym jest park w Krzeszowicach pod Krakowem (pochodzący z XVII wieku, z przekształceniami z XIX wieku), niegdyś stanowiący park przy pałacu Potockich. Autorami tego krajobrazowego parku byli Karol Schwartz oraz Franciszek Maria Lanci. Podobną historię ma park uzdrowiskowy w Nałęczowie (z początków XIX wieku), niegdyś będący parkiem przy pałacu Małachowskich, rozbudowany w połowie XIX wieku. Park w Krynicy Górskiej został urządzony na początku XIX wieku (najstarsza część, otoczenie historycznej pijalni, pochodzi z 1810 roku), część elementów modernistycznych to efekt zabiegów w XX

wieku. Wykorzystując malownicze tereny poprowadzono na zalesionych stokach wokół uzdrowiska liczne szlaki spacerowe (jeden z nich to Góra Parkowa na której założono kolejny w miejscowości Park Zdrojowy). Park w Busku powstał równolegle z uzdrowiskiem, w połowie XIX wieku (1836) w oparciu o projekt Henryka Marconiego (autora budowli zakładu kąpielowego). W tym samym prawie czasie powstały parki zdrojowe w Szczawnicy (w roku 1840 Park Górny według projektu Józefa Szalaja oraz w roku 1865 Park Dolny). Podobną specyfikę wynikającą z górskiego układu terenu mają parki uzdrowiskowe w Iwoniczu (z roku 1837) oraz w Rymanowie (z roku 1876). W Ciechocinku pierwszy park powstał w roku 1875 (razem z pijalnią wód, według projektu Franciszka Szanióra), kolejny, Park Tężniowy na przełomie XIX i XX wieku. Parki uzdrowiskowe, o najwybitniejszych walorach historycznych, są wpisane do rejestru zabytków (tab. 1). W Polsce parków uzdrowiskowych o walorach historycznych jest 49 (więcej niż uzdrowisk, ponieważ w niektórych miejscowościach jest więcej niż jeden park zdrojowy).

Tabela 1. Parki uzdrowiskowe o walorach historycznych na tle zabytkowych parków i ogrodów w Polsce

L.p.	Rodzaje parków	Ilość obiektów (powierzchnia)
1	Parki przy zamkach	136
2	Parki przy pałacach	2267
3	Parki przy dworach	5859
4	Parki wiejskie	130
5	Parki leśne	16
7	Parki miejskie	322
8	Parki przy kościołach	30
9	Parki przy klasztorach	112
10	Parki przy willach miejskich	206
11	Parki przyszkolne	13
12	Parki przy szpitalach	30
13	Parki uzdrowiskowe	49
14	Parki przyfabryczne	12
15	Razem	9182 (51 000 ha)*

* Wielkość szacunkowa w odniesieniu do powierzchni.

Zródło: Centralny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1999.

WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA PARKÓW UZDROWISKOWYCH

Część z zabytkowych parków uzdrowiskowych (Ciechocinek, Krynica Górską, Nałęczów) jest odwiedzanych przez tak wiele osób, że może stać się to czynnikiem powodującym degradację środowiska [21]. Realnym zagrożeniem może być zarówno

całkowity brak zagospodarowania (brak toalet, parkingów, miejsc wypoczynkowych) jak i zbyt bogata oferta usług gastronomicznych i handlowych, infrastruktury rekreacyjnej w parku. Przy czym należy zaznaczyć, że szczególnym niebezpieczeństwem dla historycznego założenia jest świadome rozbudowywanie oferty komercyjnej dla reperowania (wobec zawsze zbyt skromnych i niewystarczających środków) – chudego budżetu zarządu zdrojowiska. Pojawiają się wtedy restauracje, kawiarnie, piwiarnie, handel, – co gorsza te usługi często nie są najczęściej skoncentrowane w jednej strefie, a rozproszone po całym terenie [15]. Ponadto rośliny zabytkowych założeń mogą być uszkodzone z powodu warunków klimatycznych (mikroklimat miasta: suchy, wysokie temperatury), chorób, owadów, mikroorganizmów, warunków glebowych, niewłaściwej pielęgnacji. Roślinność zabytkowych parków jest narażona na liczne uszkodzenia mechaniczne: zrywanie kwiatów, łamanie gałęzi, zdzieranie kory z pni. Prowadzące do całkowitego zniszczenia, może być nadmierne udeptywanie pokrywy roślinnej. Badania przeprowadzane przez służby konserwatorskie (konserwatora przyrody i zabytków) w historycznych parkach uzdrowiskowych pozwalają stwierdzić, jakie dokładnie zagrożenia mogą wystąpić ze strony odwiedzających park. Należy podkreślić, że w miarę upływu czasu negatywne działanie (nawet przy zachowaniu tej samej ilości użytkowników i tych samych formach rekreacji) wzmacnia się, ponieważ następuje stałe obniżanie się odporności środowiska i zubażanie zdolności do regeneracji. Dzieje się tak pod wpływem stałego ‘ubijania’ gleby, zgniatania mikro-porów warunkujących utrzymanie życia biologicznego w wierzchniej warstwie ziemi, a więc utrudniania roślinom wegetacji [18]. Konsekwencją przekraczania granic chłonności na terenie wrażliwego obszaru jakim jest zielony zabytek jest postępująca degradacja cennych walorów przyrodniczych: samoistna wymiana gatunkowa (gatunki silniejsze dominują), dostosowanie do nowych warunków środowiskowych, zubożenie bioróżnorodności zabytkowego parku. Stąd może okazać się konieczne regulowanie (w skrajnych sytuacjach) liczby gości odwiedzających zabytkowy park lub ogród. Konieczne mogą też okazać się nawet ograniczenia dla różnych form rekreacji realizowanych w zabytkowym parku (z góry można przewidzieć bardzo niechętnie komentarze i opozycję ze strony zarówno kuracjuszy jak i stałych mieszkańców miasta). Z konieczności w programach ochrony konserwatorskiej opracowanych dla zabytkowych parków uzdrowiskowych często zakładane jest jedynie ‘łagodzenie’ zagrożeń, a nie ich likwidacja. Przykładem są stale przekraczane kwoty chłonności, szczególnie w tych miejscowościach w których jest wielu kuracjuszy i turystów¹⁾. W literaturze fachowej przyjmuje się, że bezpieczną dla terenu zabytkowego parku frekwencją jest najwyżej 50 użytkowników na 1 ha. Niestety zalecany tak wysoki poziom ochrony środowiska jest praktycznie niemożliwy do egzekwowania w warunkach popularnych parków, które są prawdziwym magnesem dla turystów, jak na przykład w parkach zdrojowych Ciechocinaka czy Nałęczowa (szczególnie w pogodne weekendy, dni świąteczne). W związku z tym przyjmuje

¹⁾ Chłonność turystyczna jest tutaj rozumiana, jako maksymalna ilość turystów, jaka nie spowoduje zachwiania równowagi środowiska przyrodniczego, społecznego i kulturowego.

się na ogół, jako graniczną do zaakceptowania ilość znacznie wyższą niż uznawana za bezpieczną dla środowiska historycznego parku lub ogrodu, bo aż 500 osób na 1 ha. Przy czym należy podkreślić, że już przekroczenie tej kwoty uważa się za realne niebezpieczeństwo dla zabytkowego założenia parkowego. W literaturze przedmiotu podkreślane jest, że frekwencja wyższa niż 500 odwiedzających na 1 ha, powinna zmuszać służby nadzoru i zarządzania (w imię zasad ochronnych) do wprowadzania drogą administracyjną sztucznych barier dostępności. Jest to jednak zawsze decyzja trudna w przypadku uzdrowisk, ponieważ takie ograniczenia nie zawsze są zrozumiałe dla kuracjuszy, społeczności, samorządu lokalnego, instytucji społecznych i wychowawczych, także dla organizatorów turystyki.

Przykładem bardzo szczegółowej inwentaryzacji, oceny dendrologicznej oraz projektu rewaloryzacji jest opracowanie wykonane w roku 2010 „Inwentaryzacja dendrologiczna i projekt rewaloryzacji zabytkowego Parku Zdrojowego w Nałęczowie” (autorstwa Pracowni Projektowej „Ogrody i Wnętrza” z Lublina). Z dokumentu wynika, że dla rewitalizacji tego cennego „zielonego zabytku” zajmującego ponad 20 ha, składającego się z 2470 drzew przedstawicieli 33 gatunków (przeważają klony, graby, jesiony, sosny), 13 gatunków krzewów konieczne jest 5-etapowe działanie: wymiana gleby; nawożenie i nawadnianie; rewaloryzacja alei parkowych; pielęgnacja istniejącej zieleni; napowietrzanie korzeni starych, okazałych drzew. Projekt jest częścią obszerniejszego projektu „Projektu Zagospodarowania i Rewitalizacji Centrum Nałęczowa”, zainicjowanego przez Urząd Miejski Nałęczowa.

Tabela 2. Działanie na grunt: spacerowicza, narciarza, rowerzysty, samochodu

Nacisk na glebę (G)	Ciężar (G)	Powierzchnia (cm ²)	Nacisk (G/cm ²)
Spacerowicz (stopa)	73 000	262	297
Narciarz	75 000	2 660	28
Rowerzysta	229 000	114	2 008
Samochód terenowy 4 x Drive Toyota z czterema pasażerami	2 500 000	1 483	1 689

Źródło: Opracowanie autora na podstawie [18].

ZRÓWNOWAŻONE ZAGOSPODAROWANIE PARKÓW UZDROWISKOWYCH

Zagadnienie planowania zieleni uzdrowiskowej jest nie tylko poszukiwaniem walorów estetycznych, ale także istotnym zabiegiem mogącym poprawić mikroklimat, załagodzić zmiany pogodowe (osłabić siłę wiatru, obniżyć temperaturę, wyrównać stopień wilgotności powietrza do stanu odpowiedniego dla organizmu człowieka), poprawić jakość środowiska (redukując zapylenie, hałas; ułatwiając wymianę powietrza). Jakość plastyczna, uroda kompozycji – co zostało udokumentowane w literaturze przedmiotu – spełnia znaczące funkcje pomocniczo-lecznicze, poprawiając

samopoczucie i przyspieszając procesy leczenia i rehabilitacji. Zaplanowanie i utrzymanie w należytym stanie parku zdrojowego powinno być integralnym elementem programu rozwoju zrównoważonego uzdrowiska: im atrakcyjniejsze będzie zagospodarowanie parków zdrojowych, tym chętniej będą odwiedzane, a kuracjusze mniej będą przebywać w pomieszczeniach zamkniętych (swoich pokojach). Jest truizmem stwierdzenie, że leczenie ruchem jest wciąż nie docenianym elementem reżimu leczniczego. Wielorakie elementy terapii zajęciowej (szybkie spacery, nordic walking, gry ruchowe, łyżwiarstwo, spacerowanie na nartach) mogłyby być realizowane w różnych sezonach w parku zdrojowym lub jego pobliżu. Jednak dostosowanie parku uzdrowiskowego dla wypoczynku aktywnego i ruchu turystycznego, wymaga często przekształceń terenu, koniecznych inwestycji, budowy odpowiednich urządzeń: wytyczenia ścieżek, schodów terenowych, budowy mostków nad wodami powierzchniowymi, zapewnienia odpowiedniej ilości miejsc wypoczynku, odpowiedniego oświetlenia parku, budowy toalet, altanek, uwzględnienia potrzeb osób niepełnosprawnych, zapewnienie dojazdu i odpowiedniej ilości miejsc parkingowych [28].

Z materiału badań terenowych, wywiadów strukturalizowanych w postaci ankiet przeprowadzonych wśród spacerowiczów parku w Nałęczowie (jeden park) i w Ciechocinku (odwiedzający w trzy parki: Park Tężniowy, Park Zdrojowy, Park Sosnowy) w latach 2011 – 2012, wynika, że użytkownikami parków są przede wszystkim kuracjusze i turyści, w mniejszym stopniu ludność miejscowa (ta ostatnia grupa stanowi zaledwie około 10% odwiedzających). Część z nich nie przyszła na spacer po parku, a jedynie przezeń przechodzi (używając alejki parku jako skrótu komunikacyjnego) na trasie praca – dom. Większość odwiedzających parki zdrojowe w Ciechocinku i Nałęczowie mieszka w ich pobliżu (odległość do 10 minut spaceru w Ciechocinku i do 5 minut spaceru w Nałęczowie), przychodzą do parku codziennie przede wszystkim dla spokojnego spaceru, przechadzki do obiektów w którym ma zabiegi lecznicze, spotkań towarzyskich, wstąpienia na południową kawę do jednej z kawiarni przy parku. Stosunkowo niewiele osób odpoczywa aktywnie: korzysta z obiektów i urządzeń sportowych, biega, uprawia Nordic Walking. Zdecydowana większość (około 80%) przebywa w parku ponad 30 minut. Kuracjusze objęci naszymi badaniami ankietowymi w Ciechocinku oczekują większej ilości i bardziej urozmaiconej oferty gastronomicznej, urządzeń umożliwiających rozrywkę (koncerty, kino, także letnie) i aktywną rekreację możliwą dla osób starszych, niezbyt sprawnych fizycznie (gra w bule, zorganizowane kursy nordic walking), zwracają uwagę, że w obu parkach zdrojowych brakuje dostępnych bezpłatnie czystych toalet i altanek dla matek (karmienie, przewijanie). Oczekują większej ilości i bardziej urozmaiconych imprez kulturalnych, koncertów (muzyka klasyczna, rozrywkowa, jazz, pop), pogodnych spektakli teatralnych, wesołych musicali. Wiele osób ankietowanych w Ciechocinku narzekało na brak urządzonych terenów zieleni w Dolinie Wisły (pozbawionych takich elementów zagospodarowania jak alejki spacerowe, lokale gastronomiczne, tereny sportowe, przystanie wodne: żeglarskie i wioślarskie, organizowane rejsy spacerowe statkami). Z kolei goście parku w Nałęczowie podkreślają stosunkowo niewielki obszar parku (około 20 ha) już obecnie kompleksowo zagospodarowany,

brak rezerwy terenowej pod potrzebne inwestycje (korty, kino letnie). W obu parkach zdrojowych jest nie rozwiązany problem psich odchodów (ankietowani podkreślali, że wyprowadzający psy nie sprzątają po swoich pupilach, nawet pomimo zwracanej uwagi), brakuje odpowiedniej informacji, pojemników na odpady. W Ciechocinku ankietowani (18% odwiedzających park), którzy przyjechali do miejscowości na kilka godzin, narzekali na kiepski dojazd do parku, brak odpowiedniej ilości bezpiecznych (ale bezpłatnych) i wygodnych miejsc parkingowych. Z kolei w Nałęczowie problem parkingu dostrzegało zaledwie 2% ankietowanych, narzekając jednak na konieczne, a wysokie opłaty (3 zł za godzinę). Największe różnice w opiniach odwiedzających oba parki zdrojowe (rezultat materiału wywiadów z 2011 roku w Ciechocinku i Nałęczowie) dotyczyły sposobu zagospodarowania. Obecnie daje się zauważyć zdecydowanie większe zadowolenie w Nałęczowie (także zrozumienie tamtejszych ograniczeń terenowych), a mniejszą satysfakcję w Ciechocinku (wpływ mogły mieć prace rewaloryzacyjne prowadzone w parkach). Ankietowani w Nałęczowie na pytanie jakie zmiany by sugerowali dla lepszego urządzenia parku najczęściej odpowiadali, że żadnych, że bardzo by pragnęli zachować park zdrojowy w niezmiennym stanie. Z kolei ankietowane osoby w Ciechocinku miały wiele interesujących sugestii poszerzenia oferty zagospodarowania w trzech parkach uzdrowiska (lokale gastronomiczne, ławeczki wypoczynkowe, kino letnie) oraz pomysłów dla urządzenia sąsiadującej z parkami Doliny Wisły gdzie występują niezagospodarowane rezerwy terenowe. Odwiedzający park w Nałęczowie wielokrotnie podkreślali, że co prawda nie życzą sobie zmian w samym parku, ale z pewnością przydatne obiekty sportowe, korty, lokale gastronomiczne – mogłyby znaleźć się poza parkiem (wskazywano przede wszystkim południowo - zachodnią granicę parku sąsiadującą z łąkami i polami uprawnymi oraz miejskim boiskiem sportowym). Różnice w charakterystyce odwiedzających nie były znaczące: więcej osób w wieku 16-35 lat było w parku Ciechocinka, a więcej osób, które przyszły do parku pieszo w parku zauważono w Nałęczowie (tab. 3). W obu parkach przebywało stosunkowo niewiele osób niepełnosprawnych, na wózku, chodzących o kulach lub przy pomocy balkonika rehabilitacyjnego (2% w Nałęczowie i 1% w Ciechocinku), co zważywszy szczególny charakter miejscowości i przeważającą grupę wiekową (2/3 ponad 55 lat) – jest rezultatem zadziwiającym, którego się nie spodziewaliśmy.

Tereny zieleni w obu uzdrowiskach zajmują w bilansie powierzchni znaczącą pozycję, a dzięki dobrej konserwacji tych terenów stanowią atrakcję nie tylko dla stałych mieszkańców, kuracjuszy – ale i dla turystów. W parku zdrojowym w Ciechocinku znajdują się boiska do gier, korty tenisowe, baseny kąpielowe, place zabaw dla dzieci, muszle koncertowe, czytelnie, pijalnie wód. Wielką atrakcją Ciechocinka jest deptak z dywanami kwiatowymi, a Nałęczowa – malowniczy staw z interesującymi współczesnymi rzeźbami przy alejce okrążającej staw i na trawnikach. Chętnie odwiedzane są w Nałęczowie zespoły basenów, w parku wytyczono tam specjalną trasę dla Nordic Walking. Ponadto w Ciechocinku znajdują się doskonale utrzymane pasma spacerowe wzdłuż spokojnych, obsadzonych drzewami ulic Centrum o niskiej zabudowie na obszernych działkach. Jak się okazało, w obu wypadkach (Ciechocinek,

Nałęczów) władze miasta i zarząd uzdrowiska doskonale zdają sobie sprawę z koniecznych modernizacji parków, zmiany zasady zarządzania, z charakteru oczekiwań kuracjuszy i ludności miejscowej. Nie zawsze jednak można wszystkie oczekiwania spełnić. Przyczyny nie tylko wiążą się z ograniczeniami finansowymi i prawnymi. Prawidłowe przygotowanie zabytkowych parków uzdrowiskowych jest szczególnie skomplikowane ponieważ ich urządzenie i dostępność muszą spełnić różnorodne oczekiwania, powinny być dostępne dla wszystkich grup wiekowych, osób o różnych zainteresowaniach i możliwościach motorycznych, w szczególności być dostępne także dla niepełnosprawnych. Specyfika miejscowości wymaga w większym stopniu niż w innych parkach takiego sposobu urządzenia, aby osoby o problemach motorycznych nie spotykały tam barier urbanistycznych, architektonicznych, terenowych²⁾. Przy czym wspominając o 'niepełnosprawności' musimy pamiętać o wieloznaczności tego terminu, który może obejmować szereg grup społecznych o różnych ograniczeniach [1]. W trakcie spaceru kuracjusze, szczególnie osoby starsze i w nie najlepszej kondycji psychicznej i fizycznej, mogą potrzebować odpoczynku, spokoju. Warto, więc pomyśleć o takiej lokalizacji miejsc wypoczynkowych, aby elementy naturalne (drzewa, krzewy) tworzyły pożądaną osłonę przed słońcem, wiatrem i zarazem umożliwiały optyczne wygrodenie siedzisk. Tu należy dodać, że zaleca się wyposażać ławeczki parkowe, z których mogą korzystać osoby starsze lub niepełnosprawne, w wygodne oparcia i poręcze. W parkach uzdrowiskowych konieczna jest także dbałość o podnoszenie w sposób znaczący stopnia bezpieczeństwa publicznego (CCTV, ochrona, oświetlenie), jakże istotnego dla osób starszych, niepełnosprawnych, – grup zazwyczaj najbardziej narażonych na przejawy przemocy na miejskich terenach publicznych.

Należy podkreślić szczególną trudność wprowadzania urządzeń specjalistycznych dla osób niepełnosprawnych w zabytkowych parkach, jakimi są najczęściej urządzone tereny zieleni w uzdrowiskach, głównie ze względów szczególnych wymagań programów konserwatorskich (np. wykluczenia budowy ramp obok lub zamiast schodów) [21]. Naturalnie w tych parkach zdrojowych, w których głębokie przekształcenia nie są możliwe, warto rozważyć nawet najdrobniejsze udogodnienia, które mogą w znaczący sposób podnieść komfort korzystania z parku uzdrowiskowego: na przykład stosowanie ramp przy pokonywaniu nierówności terenowych, zapewnienie toalet dla osób używających wózki inwalidzkie, altanek dla matek karmiących. W szczególności wszystkie usprawnienia, które prowadzą do znoszenia barier dostępności parku, a na które zezwoli program konserwatorski, pozwolą na większą integrację społeczną i obecność osób o ograniczeniach motorycznych [20].

Poruszane tutaj zagadnienia bez wątpienia nie wyczerpują całości zagadnień związanych z planowaniem terenów zieleni uzdrowisk. Jednak autor ma nadzieję, że syntetyczne wnioski mogą okazać się przydatne dla planowanych zabiegów mogących poprawić warunki pobytu i leczenia w uzdrowiskach, w szczególności organizację i promocję aktywnego wypoczynku, organizację ruchu turystycznego.

²⁾ Obligują do tego liczne prawa (polskie, UE) oraz międzynarodowe np. Disability Discrimination Act (1995), wspomniany w artykule 27 – dokumentu 'Universal Human Rights'.

Tabela 3. Charakterystyka odwiedzających park uzdrowski (Ciechocinek, Nałęczów)

Odwiedzający park	Ciechocinek	Nałęczów	Wielka Brytania*
Kobiety / Mężczyźni	59% / 41%	67% / 33%	60% / 40%
Dzieci: 10 - 15 lat	12%	9%	25%
Młodzież: 16 - 35 lat	24%	10%	35%
Dorośli: 36 – 59 lat	22%	19%	27%
Dorośli: ponad 60 lat	56%	60%	13%
Samotni spacerowicze	31%	55%	30%
Przychodzą pieszo	88%	98%	70%
Mieszkają w pobliżu (5 minut pieszo)	80%	91%	70%
Kuracjusze	72%	79%	29%
Turyści	18%	12%	5%
Ludność miejscowa	10%	9%	66%
Odwiedzają park codziennie	88%	89%	40%
Przebywają w parku co najmniej 30 minut	82%	88%	80%
Cel odwiedzenia parku	Spacer spokojny, wyprowadzanie psa, spotkania ze znajomymi, szybki marsz, Nordic Walking, spacer z dzieckiem zwiedzanie miasta, skrót komunikacyjny	Spacer spokojny, biegi, wyprowadzanie psa, Nordic Walking, spacer z dzieckiem zwiedzanie miasta, spotkania ze znajomymi, skrót komunikacyjny	Spacer spokojny, wyprowadzanie psa, opieka nad dzieckiem (plac zabaw w parku), skrót komunikacyjny

Źródło: a) badania terenowe autorki w latach 2011-2012; b) *wyniki badań prowadzonych w parkach uzdrowskich Wielkiej Brytanii [3]

PODSUMOWANIE

Zieleń uzdrowisk to bardzo ważny walor estetyczny, element istotnie wpływający na poprawę klimatu: zmniejszenie wahań temperatury w ciągu doby, wytłumienie hałasu, regulację wilgotności powietrza, redukcję zanieczyszczeń pyłowych i gazowych. Parki zdrojowe to także doskonałe tereny wypoczynku i aktywnej rekreacji, na którym można organizować terapię przez zajęcia ruchowe, promować zdrowy, aktywny styl życia. Wiele parków we współczesnych uzdrowiskach do dorobek wieku XIX, uznano za ‘złoty wiek lecznictwa uzdrowskiego’, w którym reaktywowano liczne, dawno zapomniane zdrojowiska i zakładano nowe. Nieodłączną częścią ówczesnych uzdrowisk był deptak i park zdrojowy. W obrębie parku zdrojowego znajdowały się urządzenia lecznicze: pijalnie, inhalatornie, a ponadto altany, muszle koncertowe. Prawdopodobnie pierwszym parkiem zdrojowym w Polsce był park w Krzeszowicach (pod Krakowem), założony w XVII wieku w oparciu o park krajobrazowy przy pałacu

Potockich. Do najsłynniejszych polskich zachowanych parków uzdrowiskowych należą ogrody w Krynicy Górskiej (z 1810 roku), Nałęczowie (z 1824 roku), Ciechocinku (z 1825 roku), Szczawnicy i Iwoniczu (z 1830 roku) oraz Busku (z 1836 roku).

Obecnie nie tylko kuracjusze przebywający na turnusach leczniczych, ale także miłośnicy turystyki ogrodowej odwiedzają historyczne parki zdrojowe: Wiesbaden (Niemcy), Karlove Vary (Czechy), Busko, Ciechocinek, Iwonicz, Krynica, Nałęczów, Rymanów i Szczawnica (Polska). Należy podkreślić, że odwiedzającymi zabytkowe parki i ogrody są nie tylko goście uzdrowisk, kuracjusze i turyści; jako ogólnodostępne tereny zieleni publicznej służą one także codziennemu wypoczynkowi stałym mieszkańcom pobliskich zespołów mieszkalnych. Jest to istotne dla zrozumienia wszystkich implikacji, złożoności programów zrównoważonego użytkowania 'zielonych zabytków'. We współczesnych parkach zdrojowych, tak jak w ubiegłych wiekach skupia się całe życie towarzyskie i kulturalne miejscowości. Dla rozrywki kuracjuszy organizowane są w nich koncerty i festiwale (jak na przykład Festiwal Kultury Cygańskiej w Ciechocinku), częścią parku są tereny sportowo – rekreacyjne (korty tenisowe w Ciechocinku). Odwiedzający park mogą korzystać z licznych lokali gastronomicznych: restauracji, kawiarni. Chociaż, jak wynika z przeprowadzonych przez autora badań terenowych w Ciechocinku i Nałęczowie, nie zawsze są usatysfakcjonowani istniejącymi urządzeniami (szczególnie narzekają na brak możliwości uprawiania sportów przez osoby mniej sprawne fizycznie). Te opinie są znane zarządom uzdrowisk i władzom miasta, jednak spełnienie oczekiwań kuracjuszy, turystów i ludności miejscowej jest uwarunkowane nie tylko kondycją finansową, ale także obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności ochroną walorów kulturowych i przyrodniczych – ograniczającymi możliwości inwestycyjne.

W myśl współczesnej koncepcji ochrony walorów przyrodniczych i kulturowych, użytkowanie zabytkowego parku uzdrowiskowego może odbywać się tylko w granicach odporności środowiska. Wpływ odwiedzających na zasoby przyrodnicze można łagodzić przez odpowiednie zabiegi pielęgnacyjne i regeneracyjne układów roślinnych. Ogrodnicy, uwzględniając działanie antropopresji są w stanie (dobierając odpowiednio gatunki roślin w zgodzie z programem ochrony konserwatorskiej, wprowadzając szczególne zasady pielęgnacyjne) podwyższyć odporność środowiska przyrodniczego zabytkowego parku lub ogrodu i pomóc przywrócić warunki do powstania układów o zdolnościach samoregulujących. Niestety, w skrajnych wypadkach degradacji wrażliwych elementów systemu przyrodniczego, mogą być także konieczne ograniczenia dostępności (okresowe, w czasie intensywnych prac regeneracyjnych lub stale obowiązujące). Zasady te dotyczą zresztą nie tylko 'zielonych zabytków', ale wszystkich silnie eksplorowanych terenów zielonych, które ze względu na niekorzystne warunki środowiska miejskiego są słabsze, mniej zdolne do samoistnej regeneracji, (jako znajdujące się na ogół w strefie silnych zanieczyszczeń środowiska, wzmożonej antropopresji). W tej sytuacji szczególnie duży ruch rekreacyjno-turystyczny (ponadto

nierówno rozłożony przestrzennie i nierówno intensywny w skali roku), obecny w przyrodniczo cennych, a jednocześnie wrażliwych (podatnych na degradację) zabytkowych parkach uzdrowiskowych musi wymuszać starannie przygotowane programy ochrony i sposobu udostępniania [22]. W przypadku zabytkowych parków uzdrowiskowych może być właściwe podzielenie terenu na strefy (w zależności odporności i wrażliwości na presję ze strony ruchu turystycznego) i tam gdzie jest to zalecane programem konserwatorskim ograniczyć, chociaż to trudna decyzja (w skrajnych przypadkach – nawet wykluczyć) kubaturowe i terenowe urządzenia sportowe, rekreacyjne oraz organizację masowych imprez kulturalnych.

Wydaje się natomiast, że wszędzie tam, gdzie jest to możliwe (także w sąsiedztwie parków) powinno się w parkach zdrojowych (lub ich bezpośrednim sąsiedztwie) zapewnić możliwość nie tylko spokojnego wypoczynku i spacerów, ale także korzystania z różnorodnych form aktywnego wypoczynku, w szczególności dostępnych dla osób starszych, mniej sprawnych fizycznie i niezamożnych kuracjuszy. Taką rezerwę terenową ma bez wątpienia na przykład Ciechocinek na obszarach wciąż niezagospodarowanej Doliny Wisły, gdzie można zaplanować rozległe tereny wypoczynku i sportu – o programie funkcjonalnym uwzględniającym specyfikę miejscowości kuracyjnej. Z kolei w Nałęczowie można rozważyć poszerzenie granic parku dla pomieszczenia kolejnych elementów zagospodarowania – w kierunku zachodnim (wykorzystując dzisiejsze pola uprawne, łąki). Mając do dyspozycji rezerwę terenu w uzdrowisku (obrzeża parku, tereny sąsiednie parku zdrojowego nie objęte surowym programem konserwatorskim) pomocne dla poprawy wytrzymałości, gibkości, zwiększenia siły i masy mięśniowej, a jednocześnie nie wymagające skomplikowanych i kosztownych inwestycji, mogą być przygotowane miejsca do wielorakich aktywności, zapewniające atrakcyjny aktywny wypoczynek kuracjuszy:

- boiska gry w piłkę, place do gry w bule, łucznictwa, gry w szachy plenerowe;
- wytyczone trasy dla biegów, szybkich marszów, jazdy na rowerze, nordic walking, spaceru na nartach; poprowadzona ścieżka zdrowia z urządzeniami do prostych ćwiczeń,
- a w sezonie letnim – zapewnione miejsce utwardzone dla tańca, zainstalowane huśtawki dla dorosłych, przygotowane trawniki do ćwiczeń tai-chi lub jogi – pilates.

Warto też, jeżeli tylko takie możliwości pojawią się, rozważyć organizację przy parku zdrojowym, na wzór zakładanych w wielu europejskich parkach miejskich (na przykład Berlinie, Londynie, Madrycie, Pradze) – coraz bardziej obecnie popularnych i lubianych „senior recreation centres”, zapewniających bezpieczne miejsce aktywnej rekreacji dla osób starszych, wykonywanie ćwiczeń na specjalnie zaprojektowanych urządzeniach pod opieką fachowych rehabilitantów.

BIBLIOGRAFIA

1. Bull C. i in.: *An Introduction to Leisure Studies*. Harlow 2003.
2. Crosbathe C.S.: *Gardens of England and Wales Open for Charity*. London 2000.
3. Czartoryska I.: *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Wrocław 1805.
4. Drzał M.: *Parki Polskie*. [w:] *Zeszyty IGiZP PAN*, 1/2, 1975, Warszawa 1975.
5. Goldsmith S.: *Designing for the Disabled. The New Paradigm*. Architectural Press, Oxford 1999.
6. Hobhouse P.: *The Story of Gardening*. London 2002.
7. Loykie L. i in.: *Key Concepts in Tourism*. New York 2007.
8. Majdecki L.: *Historia ogrodów. Przemiany, forma i konserwacja*. Warszawa 1991.
9. Majdecki L.: *Hstoria ogrodów*. Warszawa 2008 (tom 1-2).
10. Małachowicz E.: *Konserwacja i rewaloryzacja w środowisku kulturowym*. Wrocław 2007.
11. Michałowski A.: *Parki i ogrody zabytkowe*. Warszawa 1994.
12. Orłowicz M.: *Przewodnik po Europie. Europa Wschodnia i Środkowa*. Warszawa 1914.
13. Ostrowski W.: *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*. Warszawa 2002.
14. Pawlikowska-Piechotka A.: *Tereny rekreacji i wypoczynku bez barier*. [w:] „*Problemy Ekologii*”, Rok XII, nr 1 (79), 2009, s. 84-92.
15. Pawlikowska-Piechotka A.: *Turystyka i wypoczynek w zabytkowych parkach Warszawy*. *Novae Res*, Gdynia 2010.
16. Pawlikowska-Piechotka A., Sawicka K.: *Rekreacja i sport starszych osób w wybranych parkach miejskich Madrytu*. [w:] J. Kosiewicz, M. Piątkowska (red.) *Społeczne i kulturowe aspekty sportu*. Wyd. Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, Centrum Olimpijskie, Warszawa 2011, s. 266-276.
17. Pawlikowska-Piechotka A., Sawicka K.: *Zabytkowe parki jako miejsca rekreacji „bez barier” (Warszawa – Madryt)*. [w:] *Turystyka i Rekreacja w promocji zdrowia*. Wyższa Szkoła Hotelarstwa, Gastronomii i Turystyki w Warszawie, Warszawa 2011, s. 163-177.
18. Ryan C. *Recreation Tourism*. Clevedon 2003, s. 212-213.
19. Różańska A. i in.: *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Warszawa 2002.
20. Spink J. *Leisure and Environment*, Oxford 1999.
21. Stoneham J. i in.: *Landscape Design for Elderly and Disabled People*, Chichester 1994.
22. Symonides E.: *Ochrona przyrody*, Warszawa 2008.
23. Thomas R.P. i in.: *Garden Tourism*. Lincoln University Press, Cantenbury 1994.
24. Ustawa „Prawo Budowlane” z 7 dnia lipca 1994 r. ze zm.
25. Ustawa „Prawo ochrony środowiska” z dnia 27 kwietnia 2001 r. ze zm.
26. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. ze zm.
27. Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. ze zm.
28. Welch D.: *The Management of Urban Parks*. London 1991.
29. Williams S.: *Tourism and Recreation*, London 2003, s. 56-73.
30. Wojtaszyn B.: *Dostępność kompleksów parkowych a ich ochrona przyrodnicza. Materiały konferencyjne SGGW „Ochrona i użytkowanie zabytkowych parków i ogrodów”*, Warszawa 2006.
31. *Projekt zagospodarowania i rewitalizacji Parku Zdrojowego w Nałęczowie w ramach rewitalizacji Centrum Nałęczowa z 2010 r.* Pracownia Projektowa „Ogrody i Wnętrza” Lublin.
32. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Nałęczów, Uchwała Nr 36/296/2002 Rady Miejskiej w Nałęczowie z 10.10.2002 r.*